

PIOTR SUPRANOWICZ

PSYCHOSPOŁECZNE UWARUNKOWANIA PALENIA PAPIEROSÓW PRZEZ MŁODZIEŻ

PSYCHOSOCIAL CONDITIONS OF CIGARETTE SMOKING AMONG YOUTH

Zakład Oświaty Zdrowotnej i Promocji Zdrowia, Państwowy Zakład Higieny
00-791 Warszawa, ul. Chocimska 24
Kierownik: doc. dr hab. med. M. Miller

W artykule przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród uczniów podstawowych i ponadpodstawowych szkół warszawskich w wieku 13-17 lat. Określono w jakim stopniu wybrane czynniki stanowią ryzyko podejmowania palenia tytoniu przez młodzież.

Prowadzone na przestrzeni ostatnich czterdziestu lat retrospektywne i prospektywne badania na dużych, reprezentatywnych próbach pozwoliły ustalić, że styl życia, a w szczególności palenie papierosów, stanowi istotny czynnik ryzyka wystąpienia zaburzeń zdrowotnych, zwłaszcza umieralności i zapadalności na niektóre choroby nowotworowe (rak płuc, krtani, jamy ustnej, przełyku, pęcherza moczowego), choroby układu krążenia oraz przewlekłe schorzenia układu oddechowego o charakterze nienowotworowym, a więc tych chorób, których opanowanie stanowi obecnie najpoważniejszy problem i jest przyczyną największych kosztów ponoszonych przez służbę zdrowia [3, 6, 7, 8, 18].

Palenie papierosów traktowane jest jako pojedynczy czynnik, który można wyeliminować, a przynajmniej w znacznym stopniu ograniczyć. Analiza skuteczności programów przeciwytoniowych wykazała małe efekty modyfikacji zachowań osób palących nałogowo [2]. Podjęcie skutecznych działań, mających na celu opanowanie rozpowszechnienia się nikotynizmu, wymaga bardziej szczegółowego rozpoznania łańcucha przyczyn poprzedzających powstanie tego nałogu, bądź też towarzyszących jego najwcześniejszym stadium. Na tym etapie nabywania nałogu uwarunkowania psychospołeczne wydają się mieć większe znaczenie niż uwarunkowania genetyczne, konstytucjonalne, czy też właściwości samej nikotyny [1, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19].

W Zakładzie Oświaty Zdrowotnej i Promocji Zdrowia Państwowego Zakładu Higieny podjęte zostały badania uwarunkowań rozpowszechniania się nikotynizmu wśród młodzieży. Celem ich było wykazanie, w jakim stopniu wybrane czynniki psychospołeczne traktować można jako pojedyncze czynniki ryzyka podjęcia przez młodzież regularnego palenia papierosów. Podjęto również próbę zrekonstruowania procesu nabywania przez młodzież nałogu nikotynizmu.

MATERIAŁ I METODY

Badania zogniskowane zostały na populacji młodzieży warszawskiej w wieku 13–17 lat. Próbę stanowiło 1493 uczniów (753 chłopców i 740 dziewcząt) uczęszczających do klas szóstych i ósmych dziesięciu szkół podstawowych oraz klas drugich dziesięciu szkół ponadpodstawowych (liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych).

Wykorzystana w badaniach ankieta służyła do zebrania następujących informacji:

1. Charakterystyka respondenta – płeć, wiek, typ, szkoły, klasa:
2. Czynniki charakteryzujące palenie papierosów przez respondenta – całkowite niepalenie, wiek podejmowania pierwszych prób palenia, częstość palenia papierosów, wiek podjęcia regularnego palenia papierosów, intensywność konsumpcji papierosów, planowanie palenia papierosów w przyszłości:
3. Czynniki psychospołeczne warunkujące rozpowszechnienie palenia papierosów – częstość palenia papierosów przez najbliższe otoczenie społeczne respondenta, postawa wobec palenia papierosów, ocena samopoczucia psychofizycznego („stresu”), ocena przez respondenta relacji interpersonalnych z osobami najbliższymi i środowiskiem oraz ocena przez respondenta ról społecznych pełnionych w okresie dorastania.

Do zweryfikowania prawdziwości testowanych hipotez wykorzystano testy statystyczne ogólnie stosowane do analizowania zależności i przyczynowości między zjawiskami. Do obróbki danych użyto programu Epi-Info 5 [5].

WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWINIE

Wyniki uzyskane w badaniach zestawione zostały w Tabeli I. Badania potwierdziły hipotezę, iż większość wyodrębnionych najczęściej psychospołecznych czynników ryzyka ulegania przez młodzież nałogowi nikotynizmu stanowi istotny pojedynczy czynnik ryzyka również w przypadku młodzieży warszawskiej.

Podobnie, jak w większości prowadzonych na świecie badań, z paleniem papierosów przez młodzież najsilniej wiąże się palenie papierosów przez ich najbliższe koleżanki lub kolegów [4, 11, 14, 20]. Brak dowodów na to, iż wpływ na podejmowanie palenia ma ocena respondentów przez rówieśników, przemawiałaby w większym stopniu za przyjęciem hipotezy, iż zależność ta kształtuje się pod wpływem dobrowolnego dobiegania się uczniów na zasadzie postrzegania podobieństw (palenie), niż za hipotezą o nabywaniu nałogu na skutek postrzeganej presji środowiska rówieśniczego.

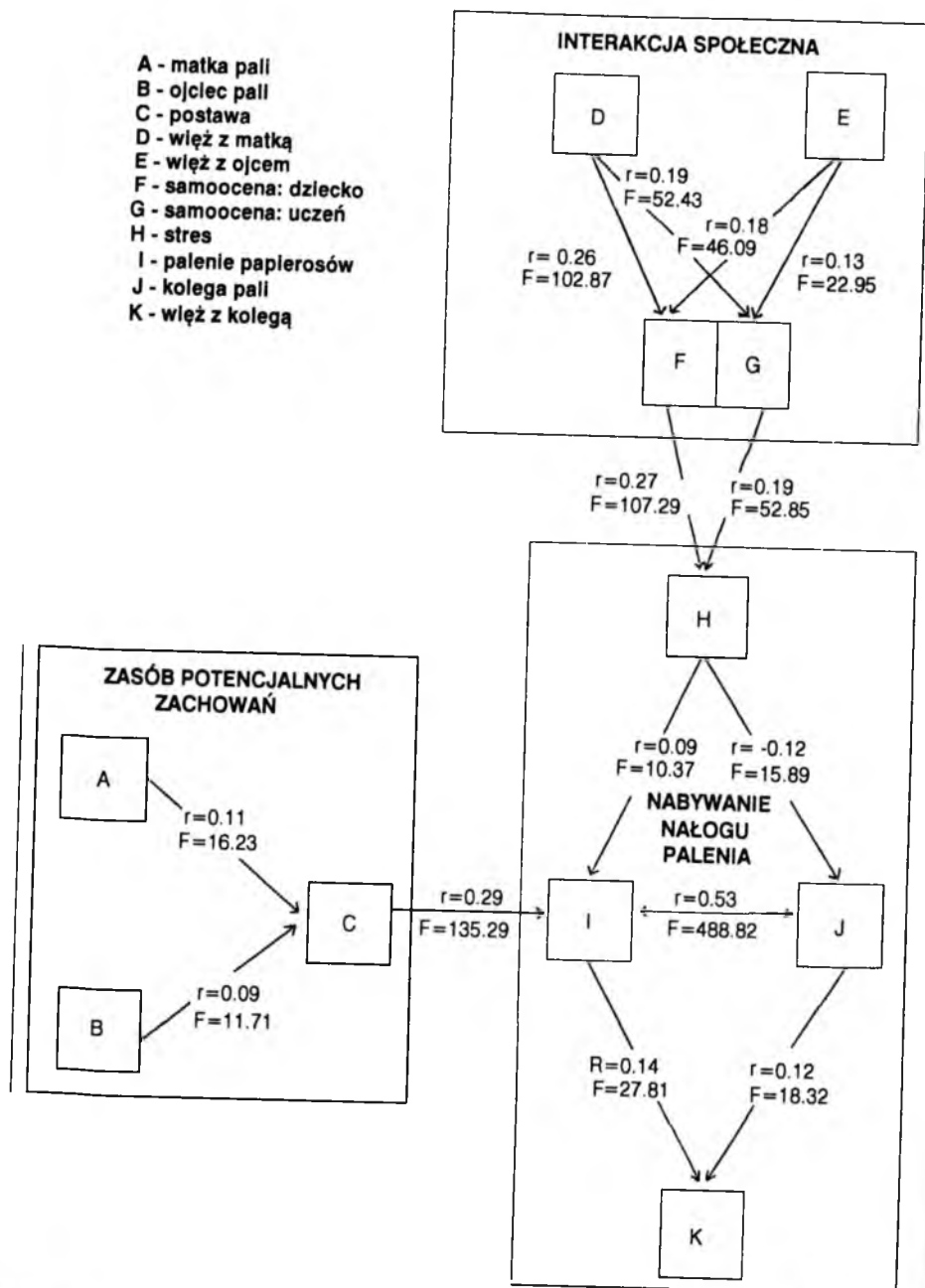
Pozytywna postawa wobec palenia oraz niska samoocena pełnionych w okresie dorastania ról społecznych, zwłaszcza samoocena w roli ucznia, stanowią grupę czynników silnie warunkujących nabywanie nałogu palenia, lecz związek ten jest dużo słabszy w porównaniu z zależnością omawianą uprzednio. Duże ryzyko podjęcia przez młodzież regularnego palenia, stwarzanego przez te czynniki przemawiałoby za tym, iż są one bezpośrednimi przyczynami w łańcuchu przyczyn prowadzących do podjęcia palenia.

Palenie papierosów przez rodziców i rodzeństwo oraz negatywne relacje z rodzicami mogą być wprawdzie traktowane jako pojedyncze czynniki ryzyka, lecz zanotowana w ich przypadku dużo niższa wartość ryzyka względnego sugerowałaby, że należałoby je traktować jako bardziej pośrednie przyczyny warunkujące rozwinięcie się nikotynizmu.

Tabela I. Zestawienie ryzyka względnego podjęcia przez młodzież regularnego palenia papierosów na skutek oddziaływania wybranych czynników psychospołecznych

Czynniki psychospołeczne	Ryzyko względne podjęcia regularnego palenia papierosów:			
	co najmniej raz w tyg.		codziennie	
	OR	95% przedział ufności dla OR	OR	95% przedział ufności dla OR
Palenie papierosów przez:				
matka	2,02	1,35–3,02	2,08	1,29–3,37
ojciec	2,22	1,40–3,52	2,70	1,52–4,88
oboje rodziców	3,17	1,71–5,96	4,16	1,89–9,44
brat	3,71	2,10–6,56	3,61	1,88–6,94
siostra	3,75	1,74–8,00	3,77	1,52–9,10
kolega	44,94	24,96–81,87	75,84	33,99–176,09
wychowawca	1,67	1,11–2,52	2,24	1,37–3,64
Postawa wobec palenia	14,40	6,26–34,83	11,07	4,47–29,21
Samopoczucie	1,90	1,19–3,02	1,45	0,85–2,50
Relacje interpersonalne:				
matka	2,45	1,61–3,71	2,19	1,33–3,58
ojciec	1,82	1,20–2,74	1,64	1,02–2,66
brat	1,25	0,74–2,11	1,08	0,58–2,05
siostra	1,23	0,69–2,18	1,40	0,71–2,74
kolega	0,30	0,13–0,69	0,25	0,08–0,72
wychowawca	0,53	0,34–0,83	0,46	0,27–0,79
Ocena przez środowisko:				
dorosłych	2,25	0,71–6,64	1,26	0,00–5,82
rówieśników	1,13	0,38–3,16	0,96	0,23–2,88
Samocena pełnionych ról społecznych:				
córki/syna	3,75	2,07–6,74	3,07	1,51–6,14
ucznia	7,89	4,47–14,03	6,26	3,16–12,50

Analiza zróżnicowania w różnych grupach wiekowych czynników psychospołecznych, uwzględnionych w badaniach, pozwala podzielić je na dwie grupy. Do pierwszej zaliczyć można te czynniki, które wykazały silne związki z czynnikami charakteryzującymi palenie papierosów, lecz w przedziale wiekowym, w którym nastąpił gwałtowny wzrost rozpowszechnienia się regularnego palenia, czynniki te nie uległy istotnym zmianom (częstość palenia papierosów przez rodziców, postawa wobec palenia). Druga grupa czynników oddziałuje na jednostkę w sposób bardziej dynamiczny: warunkowanie przez nie nałogu zmienia się wraz z wiekiem. Do czynników tych należą: relacje z rodzicami, ocena ról społecznych pełnionych w okresie dorastania, samopoczucie

Ryc. 1. Uwarunkowania nabywania nałogu regularnego palenia papierosów przez młodzież w okresie dorastania.

psychofizyczne oraz częstość palenia papierosów przez najbliższych kolegów i więź z najbliższymi kolegami.

Stwierdzony brak zależności między obiema grupami czynników warunkujących palenie przemawiałby za tym, iż stanowią one dwa odrębne łańcuchy przyczyn tego zjawiska. Na podstawie analizy zależności między poszczególnymi ogniwami tych łańcuchów zbudowano model uwarunkowań przez czynniki psychospołeczne podejmowania przez młodzież regularnego palenia papierosów (ryc. 1.)

Stosując testy oparte na regresji liniowej (różnice między współczynnikami regresji prostej i regresji wielorakiej) stwierdzono, że częstość palenia papierosów przez respondentów, częstość palenia papierosów przez ich najbliższych kolegów, postrzegane więzi z najbliższymi kolegami oraz postrzegane samopoczucie psychofizyczne („stres”) stanowią jeden układ, na który oddziałują dwa niezależne od siebie łańcuchy przyczyn: tworzenie się potencjalnych zachowań (częstość palenia w najbliższym otoczeniu – nabywanie pozytywnej postawy wobec palenia), interakcja społeczna (negatywna relacja z matką i ojcem – negatywne postrzeganie pełnionych ról społecznych – próba wejścia w nowe, pozytywne relacje w celu przezwyciężenia odczuwanego negatywnego samopoczucia psychofizycznego).

W tabeli II przedstawiono analizę wpływu częstości palenia papierosów przez najbliższego kolegę oraz więzi z najbliższym kolegą na istotność zależności między samopoczuciem, a częstością palenia. Jeśli analizie poddana zostanie zależność między samopoczuciem, a wszystkimi trzema branymi pod uwagę zmiennymi, to okazuje się, iż zależność między samopoczuciem, a częstością palenia zachodzi za pośrednictwem dwóch pozostałych zmiennych.

Tabela II. Wpływ częstości palenia papierosów przez najbliższego kolegę oraz więzi z najbliższym kolegą na istotność zależności między samopoczuciem („stresem”), a częstością palenia papierosów przez respondenta

Samopoczucie a:	β	F	p <
Regresja prosta			
częstość palenia papierosów	-0,22	10,37	0,01
Regresja wieloraka			
częstość palenia papierosów	-0,13	2,34	n.i.
częstość palenia przez kolegę	-0,28	7,61	0,01
więź z kolegą	0,22	10,91	0,01

W tabeli III przedstawiono natomiast zróżnicowanie stopnia zależności samopoczucia respondentów i więzi z najbliższym kolegą pomiędzy grupą uczniów niepalących, palących co najmniej jednego papierosa w tygodniu i palących codziennie. Wprawdzie we wszystkich grupach istnieje statystycznie istotna zależność między obiema zmiennymi, ale jest ona znacząco silniejsza w obu grupach młodzieży regularnie palącej papierosy, co przemawiałoby na korzyść postawionej hipotezy.

Przedstawiony model uwarunkowań powstawania nałogu regularnego palenia papierosów w dużym stopniu koresponduje z modelem zaproponowanym przez *Pulkkinen* i testowanym w latach 1968–1980 w badaniach longitudinalnych, jakimi poddano ponad stuosobową grupę fińskich chłopców i dziewcząt w wieku 8–20 lat [13]. Badania te wykazały, iż występującym wcześniej czynnikiem warunkującym palenie papierosów jest

Tabela III. Zróznicowanie stopnia zależności samopoczucia respondenta i więzi z najbliższym kolegą pomiędzy grupami uczniów niepalących, palących co najmniej jednego papierosa w tygodniu i palących codziennie

Grupa uczniów:	β	95% przedział ufności dla β	F	p
niepalący	0,15	0,03–0,28	5,61	0,05
palący co najmniej raz w tygodniu	0,93	0,52–1,34	20,42	0,001
palący codziennie	0,84	0,30–1,38	9,40	0,01

luźna więź z rodzicami, nabycie zaś tego nałogu wiąże się z większą potrzebą nawiązywania pozytywnych więzi z kolegami.

WNIOSKI

1. Nałóg palenia papierosów należałoby traktować jako element ogólniejszej strategii, jaką jednostka tworzy w procesie socjalizacji w celu radzenia sobie z problemami napotykanymi w ramach interakcji społecznej.

2. Palenie papierosów jest procesem warunkowanym przez wiele powiązanych ze sobą przyczyn, wśród których czynniki natury psychospołecznej odgrywają istotną rolę.

3. Źródeł tego procesu, tak jak i innych uzależnień, zachowań patologicznych czy zaburzeń zdrowotnych, należałoby szukać w zburzeniu więzi z rodzicami, przede wszystkim z matką, występującymi we wczesnym dzieciństwie.

4. Konieczną przyczyną podjęcia regularnego palenia papierosów jest obserwowanie tego zjawiska w najbliższym otoczeniu społecznym, zaś częstość występowania tego zjawiska w otoczeniu społecznym warunkowana jest czynnikami socjokulturowymi (społeczne postrzeganie palenia, regulacja prawna, zachęty bądź restrykcje ekonomiczne wobec produkcji i sprzedaży wyrobów tytoniowych).

P. Supranowicz

PSYCHOSOCIAL CONDITIONS OF CIGARETTE SMOKING AMONG YOUTH.

Summary

The study was carried out on 13–17 years old school children from Warsaw elementary and secondary schools (vocational schools, technical schools and general education secondary schools). Statistical analysis of following parameters was estimated:

1. Respondent characteristics (sex, age, type of school, grade);
2. Characteristics of cigarette smoking (nonsmoking, age of first experience of smoking, frequency of smoking, planning the cigarette smoking in future);
3. Psychosocial factors (frequency of cigarette smoking among social environment of respondents, attitude toward smoking, estimating of psychophysical self-confidence, estimating of interpersonal relationships with other significant people and environments and estimating of social role playing in youth).

The obtained results showed:

1. Cigarette smoking is one element of the global strategy that smoker uses to cope with interpersonal problems in process of socialization.

2. Smoking is a process conditioned by many factors influencing each other. Among this factors, psychosocial elements are very important.

3. The sources of this process are harmful relations with parents in early childhood, especially with mother.

4. The necessary condition of intaking regular smoking is cigarette smoking by social environments of youth. Frequency of this phenomenon is condited by sociocultural factors.

PIŚMIENICTWO

1. *Billings A.G., Moors R.H.*: Social-environmental factors among light and heavy cigarette smokers: a controlled comparison with nonsmokers. *Addict. Behaviors* 1983, 8, 381.
2. *Bradshaw P.W.*: The problem of cigarette smoking and its control. *Int. J. Addiction* 1973, 8, 353.
3. *Cederlof R.* i wsp.: The relationship of smoking and social covariables to mortality and cancer morbidity. A ten year follow-up in a probability samples of 55 000 Swedish subjects age 18 to 69. Stockholm 1975 The Department of Environmental Hygiene of Karolinska Institute.
4. *Chassin L.* i wsp.: Changes in peer and parent influence during adolescence. *Longitudinal versus cress-sectional perspectives on smoking initiation. Develop. Psych.* 1986, 22, 327.
5. *Dean A.G.* i wsp.: Epi Info. Version 5. A word processing, database and statistics system for epidemiology. Atlanta 1990 Centers for Disease Control.
6. *Doll R.* i wsp.: Mortality in relation to smoking. 22 years observations on female British doctors. *British Med. J.* 1980, 280, 967.
7. *Doll R., Hill A.B.*: The mortality of doctors in relation to their smoking habits. A preliminary report. *British Med. J.* 1954, 1, 1451.
8. *Doll R., Peto R.*: Mortality in relation to smoking. 20 years observations on male British doctors. *British Med. J.* 1976, 2, 1525.
9. *Goddard E.*: Why children start smoking. *British J. Addiction* 1992, 87, 17.
10. *Murray M.* i wsp.: The development of smoking during adolescence – The MRC/Derbyshire Smoking Study. *Int. J. Epidemiol.* 1983, 12, 185.
11. *Newman J.M.*: Status configurations and cigarette smoking in a junior high school. *J. School Health* 1970, 40, 28.
12. *Pomerleau C.S.* i wsp.: Discordance of physiological and biochemical response to smoking and to physiological stress. *British Med. J.*, 1990, 85, 1309.
13. *Pulkkinen L.*: Palenie i picie wśród młodzieży – studium longitudinalne. *Przegl. Psychol.*, 1985, 28, 3.
14. *Reimers* i wsp.: Risk factors for adolescent cigarette smoking. The Muscatine Study. *Am. J. Dis. Child*, 1990, 144, 1265.
15. *Revell A.D., Warburton D.M., Wesnes K.*: Smoking as a coping strategy. *Addict. Behaviors* 1985, 10, 209.
16. *Russel M.A.H.*: The smoking habit and its classifications. *Practitioner* 1974, 212, 791.
17. *Seltzer C.C., Oechsli F.W.*: Psychosocial characteristics of adolescent smokers before they started smoking: evidence of self-selection. A prospective study. *J. Chronic Dis.* 1985, 38, 17.
18. Smoking and health. Report of the Advisory Comities to the Surgeon General of the Public Health Services. Washington 1964 U.S. Department of Health, Education and Welfare.
19. *Tucker L.A.*: Physical, psychological and lifestyle differences among adolescents classified according to cigarette smoking intention status. *J. School Health* 1985, 55, 127.
20. *Urberg K.A., Cheng Ch.H., Shyu S.J.*: Grade changes in peer influence on adolescent cigarette smoking. A comparison of two measures. *Addict. Behaviors* 1991, 16, 21.